

st. joannes de doperkerk in oud-valkenburg

DE BOUWGESCHIEDENIS VAN DE KERK VAN OUD-VALKENBURG (DEEL 1).

Met de bouw van de kerk van Oud-Valkenburg is in de 11e eeuw, vermoedelijk rond het jaar 1050, begonnen. Dit betekent dat dit kerkje momenteel ruim 9 eeuwen oud is. Omdat over de geschiedenis van een dergelijk oud gebouw, erg veel verteld kan worden, hebben we de bouwgeschiedenis van de kerk van Oud-Valkenburg in twee delen opgesplitst.

Een geschikt punt om deze splitsing te maken ligt rond het einde van de 18e eeuw. In het jaar 1771 namelijk heeft een zekere architect S. Horstmans een inspectie van de kerk uitgevoerd en zijn bevindingen in een rapport op schrift gesteld. Daarnaast bestaat er een plattegrond van de kerk van Oud-Valkenburg, deze is waarschijnlijk tussen 1782 en 1810 getekend door de Maastrichtse architect Mathias Soiron.

Globaal kan gesteld worden dat de momenteel bekende gegevens over de bouwgeschiedenis van de kerk van voor het einde van de 18e eeuw berusten op of afgeleid zijn van het inspectierapport van architect Horstmans en van de tekeningen van architect Mathias Soiron.

Gegevens over de bouwgeschiedenis van na het einde van de 18e eeuw zijn in het kerkarchief aanwezig.

Omdat bovengenoemd inspectierapport en bovengenoemde plattegrond van de kerk van Oud-Valkenburg zo'n belangrijke documenten voor de bouwgeschiedenis van deze kerk zijn, hebben we de tekst van het inspectierapport in zijn totaliteit onder bijlage 1 opgenomen. Voor de plattegrond van Mathias Soiron wordt verwezen naar bijlage 2.

Wat kunnen we nu uit bovengenoemde documenten concluderen ?

Als eerste valt het ons op dat het inspectierapport van Horstmans en de plattegrond van Soiron met elkaar in overeenstemming zijn. Dit kan o.a. afgeleid worden uit de aanwezigheid van de kapel van de familie Hoen, de ingang in de zuidelijke zijbeuk en het gewelf op colonnetten ⁽¹⁾.

Ook kan uit het inspectierapport geconcludeerd worden, dat er 4 traveeën ⁽²⁾ waren, omdat er sprake is van 8 bogen in het schip ("die acht Suydt en Noordt-warts hierinne bevonden boogen") en van 10 colonnetten ("thien kleene pilaerkens") resp. colonnettenbundels. Ook op de tekening is dit duidelijk herkenbaar, ofschoon er door het blinde muurstuk in de N.-beuk ⁽³⁾ maar 7 bogen zichtbaar zijn.

Hiermee is de authenticiteit van de tekening van Soiron aangetoond.

De plattegrond van Mathias Soiron heeft het bijschrift: "Plan der oude Kerck te Oudt-Valkenbergh met eenen nieuwen en seer fraeyen choor door Couven getekent, Mats. Soiron".

Ten eerste kan hieruit afgeleid worden dat het huidige koor dateert van omstreeks 1750 tot 1775; hierover volgt later meer.

Vervolgens geeft, zoals reeds gezegd, deze plattegrond de toenmalig bestaande situatie weer. Het is geen onuitgevoerd ontwerp, omdat er uitdrukkelijk vermeld

staat dat het de "oude Kerck" is, waarbij "Plan" de betekenis heeft van plattegrond.

De plattegrond is echter niet in overeenstemming met de huidige situatie. Alleen het koor en de toren is op deze plattegrond aangegeven in zijn tegenwoordige toestand, waarbij de huidige ingang van de kerk aan de west-kant van de toren nog ontbreekt. De ingang bevond zich toen nog in de Z.-beuk ⁽⁴⁾.

De grootste verschillen met de huidige situatie zijn:

- 1) de aanwezigheid van een kapel (volgens de beschrijving de familiekapel van de familie Hoen) aan de oost-zijde van de N.-beuk.
- 2) de aanwezigheid van vier traveeën in de zijbeuken, terwijl er tegenwoordig slechts drie traveeën aanwezig zijn en daarmee samenhangend de plaats en het aantal ramen in de zijbeuken.
- 3) tussen de Z.-beuk en het schip bevinden zich rechthoekige pijlers, tussen het schip en de N.-beuk langere muurstukken; tegenwoordig zijn alle pijlers achthoekig.
- 4) een doorgang van de toren naar de N.-beuk.
- 5) de plaats van de "Doop".

In het inspectierapport is duidelijk vastgesteld, dat de arcaden ⁽⁵⁾ tussen het middenschip en de beide zijbeuken later waren uitgebroken. Dus zijn de zijbeuken later aangebouwd en moet het kerkje oorspronkelijk een éénbeukig zaalkerkje ⁽⁶⁾ zijn geweest. Dit is ook uit de tekening van Soiron op te maken uit de lange stukken muur die aan de noordzijde van het middenschip en aan de westkant bij de toren zijn weergegeven. Verder blijkt uit het rapport ("eertydts gemaect geweest sonder en voor de voorz afbehangen ⁽⁷⁾ en tooren") dat het kerkje oorspronkelijk geen zijbeuken en geen toren had.

Uit welke tijd het zaalkerkje stamt, is moeilijk vast te stellen. Er zijn wel enkele aanwijzingen hiervoor.

Op de eerste plaats spreekt het inspectierapport van "heel oudt werck".

Vervolgens moet men concluderen dat, daar waar door de architect de muren van het schip zijn onderzocht, er sprake is van metselwerk van hoge ouderdom (vermoedelijk is dit breuksteenmetselwerk geweest).

Tegen een te hoge ouderdom spreekt de aanwezigheid van veel mergel als bouw materiaal in de muren van het schip. In het oude breuksteenmetselwerk aan het kasteel 'Chaloen' is ook veel mergel aanwezig. Dit metselwerk maakt de indruk uit de 11e eeuw te dateren. Het mogelijke ontstaan van het kerkje in de 11e eeuw is in overeenstemming met de tijd, waarin andere geschiedkundige bronnen van Oud-Valkenburg melding gaan maken.

In de feodale tijd was het namelijk gebruikelijk dat de kerk werd gesticht door de Dorpsheer, die daardoor de eigenaar werd. De aanwezigheid van twee kastelen in de onmiddellijke nabijheid, doet reeds vermoeden, wie de oorspronkelijke bouwheren waren. In Oud-Valkenburg deed zich de eigenaardigheid voor, dat zelfs drie Heren 'rechten' op de kerk deden gelden: de Heer van kasteel 'Chaloen', de Heer van kasteel 'Genhoes' en de Heer van het adellijke leen de 'Sibberhof' (Hellinxhof) te Sibbe.

Overigens heeft deze drie-Herigheid ook voor de nodige problemen en zelfs voor hevige twist gezorgd. Zo kon men het in de 16e eeuw niet eens worden over de voordracht aan de Bisschop van Luik voor de benoeming van een nieuwe pastoor. Een oplossing werd gevonden door voortaan elk der drie heren, gedurende vier maanden per jaar het alleenrecht tot voordracht te verlenen. Een ander voorbeeld van de tegenstrijdigheid van deze drie-Herigheid is dat men in 1779 niet tot overeenstemming met betrekking tot de noodzakelijke restauratie van de kerk kon komen.

Op de plattegrond is duidelijk te zien dat de verdeling van de pijlers en de tussenruimten aan de zuidelijk muur van het middenschip volkomen gelijkmatig is. Wanneer de doorbraak van de arkaden tijdens of na de overwelving van het schip zou zijn gebeurd, zou deze gelijkmatigheid niet aanwezig zijn. Dus is de doorbraak van de arkaden in de zuidelijk muur van het middenschip en dus ook de Z.-beuk zelf ouder dan het gewelf van het middenschip. Uit de plattegrond is verder op te maken, dat de Z.-beuk waarschijnlijk romaans geweest is. Dit blijkt o.a. uit de rechthoekige pijlers en de afmetingen van de de pijlers. De vensters op de plattegrond hebben echter het typische kenmerk van de 17e of 18e eeuw en zijn of later ingezet of volgens het schema van de 17e of 18e eeuw getekend.

Volgens de tekening van Soiron komt de indeling van de traveeën van het middenschip niet overeen met die van de N.-beuk, in tegenstelling met de traveeën-indeling van de Z.-beuk en het schip, die wel met elkaar stroken. Dit kan als volgt verklaard worden: De N.-beuk bestond uit de eigenlijke beuk en uit de kapel van de familie Hoen. De 3 gewelftraveeën van de beuk zelf zijn onderling weer gelijkmatig verdeeld. Ook heeft men de kapel zelf gelijkmatig in twee overlangse traveeën overwelfd. Gestreefd is naar een zo groot mogelijke opening van de doorbraken. Zodoende reikt de opening van de doorbraken tussen schip en N.-beuk nu juist van de ene schip-colonnet tot de volgende beuk-colonnet. Om dezelfde reden is de doorbraak tussen het schip en de kapel tussen twee colonnetten van het schip genomen en is de doorgang van de beuk naar de kapel tussen twee colonnetten van de kapel genomen. Bij de doorbraken tussen schip en N.-beuk is dus zowel rekening gehouden met het gewelf van het schip als met het gewelf van de beuk. De doorbraken kunnen dus gelijktijdig of na de overwelving van het schip en de N.-beuk gemaakt zijn, maar niet ervoor. Dus is de N.-beuk gelijktijdig of na het overwelven van het schip gebouwd. De overwelving op colonnetten wijst op de gotische bouwstijl. Deze bouwstijl bleef tot in de 18e eeuw gehandhaafd.

Volgens het inspectierapport is het dak van het schip in 1660 gebouwd. Er staat duidelijk vermeld dat het in 1771 (dus meer als een eeuw later) er nog niet lang stond en dat de toestand, waarin het verkeerde "heel goet" was. Van het dak van de N.-beuk wordt gezegd, dat dit maar matig was en dat het niet meer lang zou houden. Aan de hand van het bovenstaande kan met grote zekerheid vastgesteld worden, dat het dak van de N.-beuk (en dus de gehele N.-beuk en het gewelf van het schip) tamelijk veel ouder moet zijn geweest. De N.-beuk, evenals het gewelf van het schip kan dus op zijn laatst in de 16e eeuw ontstaan zijn. Het dak van de Z.-beuk zou, volgens het rapport, nog veel ouder zijn, daar

het reeds lange tijd "ruineus" was.

Het inspectierapport maakt verder melding van brandsporen aan de muren van het middenschip ("de geseyde twee zydemuyren van het schip verders geexamineert hebbende, hebbe by het afkappen van het pleisterwerck op differente plaetsen gedaen, bevonden dat de geseyde Kercke eertyds moet afgebrandt geweest syn"). Dat de brand ook inderdaad in het schip zelf woedde, valt op te maken uit de passage dat de schipmuren door de brand zozeer geleden hadden dat herstel van de zijbeuken (door het tijdelijk wegvallen van de tegendruk) gevaar voor de schipmuren zelf zou opleveren. Daarnaast vermeldt het rapport dat het gewelf boven het middenschip zich in goede toestand bevindt. Dit betekent dat het gewelf dus niet van de genoemde brand geleden heeft. Dus heeft de brand gewoed voor de bouw van het gewelf, dat, zoals we gezien hebben, op zijn laatst in de 16e eeuw gebouwd is.

Het tegenwoordige koor dateert volgens een jaartal, dat zich aan de oostzijde van de boog tussen koor en schip in de top van de boog bevindt, uit 1757 (volgens het inspectierapport: "cortelings nieuw gemaect"). Op de plattegrond van Soiron staat vermeld, dat het koor door Couven was ontworpen. Dit betekent dat het koor vermoedelijk door de bekende Akense bouwmeester, Johann Joseph Couven, de vader (1701 - 1763), ontworpen is. Deze conclusie kunnen we trekken omdat diens zoon, Jakob Couven (1735 - 1812) pas na de dood van zijn vader op de voorgrond trad met zijn ontwerpen.

Resume:

Vrijwel vast staat, dat de kerk van Oud-Valkenburg in de 11e eeuw, vermoedelijk rond het jaar 1050 door de heren van 'Genhoes, Schaloen en Sibbe' gesticht is als een zaalkerkje en zich in de loop der tijd ontwikkeld heeft tot het huidige driebeukige kerkgebouw. Het oudste gedeelte vormt het huidige middenschip; de rechthoekige zuilen, die het middenschip van de zijbeuken scheiden, zijn de restanten van de oorspronkelijke buitenmuur. Aan het schip is later eerst een Z.-beuk toegevoegd. Waarschijnlijk was deze romaans. Vervolgens is er een N.-beuk met de kapel van de familie Hoen aan het schip toegevoegd. Deze werd tijdens het bouwen op Gothische wijze overkluisd. Zeker is dat deze N.-beuk gebouwd werd vóór 1660; waarschijnlijk dateert zij van de 15e of 16e eeuw en zijn de Z.-beuk en het schip te zelfder tijd ook overkluisd geworden.

De tegenwoordige toren is niet jonger dan de N.-beuk; hij ontstond ten tijde der gothiek in de 15e of 16e eeuw, waarschijnlijk nog voordat de N.-beuk werd gebouwd.

In het kerkje heeft een brand gewoed, waarschijnlijk al voordat de Z.-beuk en de overige aanbouwsels aan het schip werden toegevoegd. In 1660 is een nieuwe kap op het schip gezet.

Het tegenwoordige koor is in 1757 aangebracht door de Akense architect Johann Josef Couven. De vensters der beuken kunnen na 1780 zijn gewijzigd.

Bijlage 1:

Den 19 Fbre 1771 verclaere ik ondergez ter requisitie van Den Hoogh Ed Heere De Furth gevisiteert te hebben de Parochiale kercke van Altvalckenborg, bestaende in twee affbehagen, synde het gene ten Suyden lanck 56 3/4 voeten, breyt 11 1/2 voeten binnewerck, hoog tot onder het steene gewulfs 16 1/2 voeten. Item hetgene ten Noorden lanck 54 1/2 voeten, breyt 11 voeten binnewerck, versien met een gewulfs als voo, waer tusschen staet het Schip der Kercke lanck 45 1/2 voeten breyt 16 1/2 voeten binnewerck en hoog tot onder het steene gewulfs 25 voeten, waertegens westwaerts den tooren 11 1/2 voeten vierkantig binnenwerck, en buytenwerck 18 voeten, van binnen verseen met een steene gewulfs, voorhoofts voorz Kercke oostwaerts bevonden den Choor en Sacristeye, beyde cortelings nieuw gemaect, en in eenen oprechten goeden staet, dan alleen dat eenighe ruyten in de vensters syn gebroecken, en twee stuckskens van de steene daecklyste syn affgefallen. Verders aldaer bevonden eenen neven-capelle aen 18 voeten vierkantig binnenwerck, in eenen oprechten goeden staet, hebbende de Kercke, affbehagen en tooren verders bevonden soo hiernaer is volgende. 1 mo (= ten eerste) in het voorz afbehang ten Suyden het portael van den inganck der kercke alreede om verre gevallen bevonden. 2 do (= ten tweede) dat het deurespan en deure dusdaenig bouwvallig is, dat men door hetselve niet meer sonder gevaer kan de Kercke ingaen, en moet in cas van reparatie met een gedeelte des afbehangs ter lengte van 14 a 16 voeten uytgenomen, met een nieuw gespan en deure versien, opgemaect worden, welcke syde-muyre des afbehangs onder rontom dry, vier a vyff voeten hoog aen reparatie onderworpen is, alsmede verders een gedeelte van het steene gewulfs heel bouwvallig, en seer periculeus, mitsdien dat het boven voorz afbehang staende geheel cap- en daeckwerck al over langen tydt gelyck alnoch, ruineus is geweest, waeraen verders bevonden dat de glasvensters heel manqueren, en geensins versien is met eenig belegssel. 3 tio (= ten derde) aen het ander afbehang ten Noorden bevonden dat de syde-muyre /: al over langen tydt in gevaer gestaen hebbende:/ buyten het snoer is uytgeweeken, en dus eertydts versien geweest met eenen buyten-pilaer off contrefort ⁽⁸⁾, dengenen in het geheel van voorz muyre alsnu is afgeweeken, Dus geen apui meer en geeft, aen welke muyre immediat boven het fundament differente steenen syn uytgevalen, waerboven het cap- en daeckwerck alnoch in eenen, doch niet voer heel langduyrenden tydt, passabelen staet bevonden, welck voors afbehang verders met een belegssel en glas-vensters onversien bevonden. 4 to (= ten vierde) den tooren van voorz Kercke moet van buyten rontom 4. 5. a 6. voeten hoog en 1 1/2 a 2. voeten diep met nieuw muyrwerck versien worden, en by faute van tydelycke gedaene reparatie aen het daeckwerck moet denselven tooren boven onder de muyrplayen 3. a 4. voeten hoog aftenomen en op nieuws opgemaect worden, hebbende aen desselfs capwerck bevonden, dat hetselve alnoch voor het meestendeel goet is, alleenlyck dat hier en daer eenige stucken aen de naelden ende naelde-gaaten door den reegen syn vervuylt, ende dus het voorseydt capwerck, aftenomen, en met nieuwe diergelycke stucken versien seynde, kan wederomgerepareert worden, waarby evenwel gevoegt een nieuw daeck-werck, bestaende in keeperen, plancken en leyen, en alzoo wederom in staet om alnoch heel veele jaeren te kunnen staen.

5 to (= ten vijfde) Aengaende het schip, waeraen twee syde-muyren /: alhoewel noch tamelyck in het loot :/ waerlyck bevonden een heel oudt werck, eertydts gemaect geweest sonder en voor de voorz afbehangen en toeren, dan die acht Suydt en Noordwarts hierinne bevonden boogen syn naerderhandt darinnen by het aenhangen der twee afbehangen en toeren volgens die alnoch bevindelycke kenteekens seekerlyck daerbinnen gebroecken geweest, waardoor boven voorz bogens veele al noch exterende ende sienbare barsten syn gecauseert geworden, in welke twee syde-muyren men dan verders thien kleene pilaerkens heeft aengehangen en hierop geformeert het alnoch staende steene gewulfs. Seer wel en propre gemaect, en voor sig selfs alnoch in goeden staet, waerboven het cap- en daeckwerck bevonden heel goet en noch niet seer lang gestaen, apparentelyck gemaect in Ao 1660 en daerom de gesejde twee zydemuyren van het schip verders geexamineert hebbende, hebbe by het afkappen van het pleisterwerck op differente plaetsen gedaen, bevonden dat de gesejde Kercke eertydts moet afgebrandt geweest syn, dat de buytenste syden der steenen syn selfs onder het pleisterwerck /: alhoewel meestendeel mergelsteenen :/ doch rootverffig en uytgebrandt selfs seer gemorsselt, den kalck inwendig voorz muyren dusdaenig veroudert, dat men er anders niet soude kunnen aff seggen, dan dat het puren sant was + en also heel krachteloos en geene de minste form meer hebbende om eenig gewelt te kunnen resisteren, ofte apui geven, dan alleen in staet sig selfs te draegen, vervolgens aen groot gevaer onderworpen in cas men de gesejde twee afbehangen, waardoor het gesejde schip alleenlyck gesouteneert wordt, soude willen repareren, hetwelck verders onversien gevonden van belegsels, aldus ter requisitie, dato als boven gevisiteert, gedeclareert en in oircondt....was geteekent :/

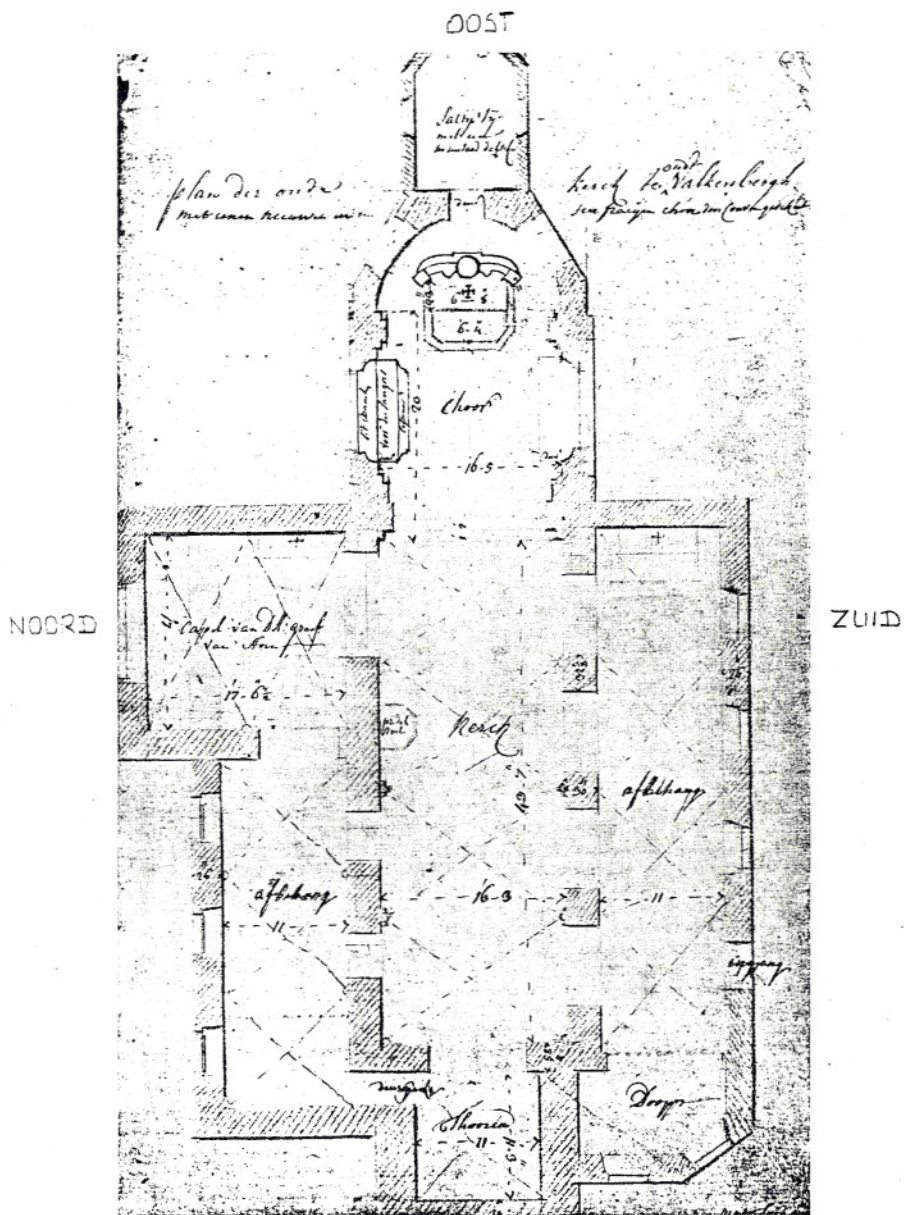
S. Horstmans, Architecte.--- Per Copiam: S. Horstmans, Architecte.

(1) colonnet	= kleine kolom of zuil
(2) travee	= gewelfvak, ruimte- of wandeenheid tussen twee pijlers of steunberen.
(3) N.-beuk	= noordelijke zijbeuk
(4) Z.-beuk	= zuidelijke zijbeuk
(5) arcade	= bogengalerij
(6) zaalkerk	= éénbeukig, rechthoekig kerkgebouw
(7) affbehang	= zijbeuk
(8) contrefort	= steunbeer

frans eijgelshoven

Geraadpleegde bronnen:

- * Langs de oude limburgse kerken, drs. C. Genders
- * Diverse Maasgouwen

Plattegrond der oude kerk te Oud-Valkenburg, opgenomen door de Maastrichtse architect Mathias Soiron waarschijnlijk tussen 1782 en 1810 (Rijksarchief in Limburg)